

Debreceni kalendárium 1752-re. Úgy tudja a szakirodalom, hogy ilyen nincs. Egy könyvtáblára ragasztott töredék viszont azt tanúsítja, hogy volt.

Jól ismert adat, hogy az 1714-től érvényes helytartótanácsi rendelet nem engedélyezte a debreceni nyomdának a naptárak nyomtatását, viszont engedélyezte az 1685-ben Komáromba távozott Töltési István számára. Debrecen tehát ez időtől elesett a jól jövedelmező füzetke forgalmazásától, és régi hagyományokra alapozott naptárkiadását csak Fazekas Mihály idejétől (1819-től) újíthatta meg.¹

Egy 1751-ben nyomtatott debreceni könyvecske (*A Szent Irásnak épületes és idvességés olvasására oktató tanács-adás*) kötetstáblájának belső borítására viszont a Neubart típusú kalendárium (16°) krudában maradt példányát használták.² A piros-fekete betűkkel készült kiadvány meghatározásával nem sokat kell bajlódunk, mert a Tél kezdetiről szóló részben a Hold járása szerinti évszakmeghatározás: „ez’ idénre kezdődött az 1751. Eszt. Dec. 9. ór. 17. m.d.ut...”

A táblaborítás szegélye a könyvecske első íve után, szintén megerősíti a következtetést, mert a papírszellet szélén piros betűvel olvasható a *Kalendarium stb.* szavak után: MD CC LII Esztendőre.

Az nem derül ki, hogy volt-e impressuma a naptárkának, s hogy nem titokban, vagy engedély nélkül nyomtatták-e? Méginkább nem bizonyos, hogy a tilalmat csak egyszer szegték meg. A kelendő portéka csásbított, és ügyes nyomdásztól nem igényelt különleges munkát.

Magától adódik a feltételezés, hogy Bíró Mihály volt az, aki piacra dobta. (1752. január—május el. között Margitai Jánosné, 1752. június 1. — 1753. október 10. között Bíró Mihály szerepel nyomdavezetőként, de öreg legényként már két évtizedes tapasztalattal meglelte a módját Bíró, hogy az inspektor halála után, vagy már előbb, maga számára is nyomtasson.) Már Csürös Ferenc közreadta ennek a segédből vált nyomdásznak a fegyelmi elbocsátásával kapcsolatos okmányokat. A Margitai özvegye gyöngye volt a vezetés ellátására, s az ügyes, vállalkozó nyomdász megtoldotta a csekély jövedelmet saját papírára készített nyomtatványokkal. Lehet úgy is érteni a jegyzőkönyv kifejezéseit, hogy csak énekeskönyvről van szó, de mintha homályos célzás volna másra. Naptárat nem említenek. Erről vagy nem tudtak, vagy ha igen, nem csak egyvel több ok volt a nyomdász eltávolítására, hanem jobbnak láthatták, ha nem nagyon teregetik az ügyet.³

Akár valamelyik bibliopola, akár maga a nyomda kompaktora, az ekkoriban szintén panaszt sok rossz árkus, defektusba ment papírív egyikéből táblaborítót csinált. Így legalább töredékesen ismerhetünk egy 18. századi debreceni kalendáriumot.

FEKETE CSABA

A hazai fizikai szakkönyvkiadás kezdetei: A magyarországi oktatástörténet egészét tekintve megállapíthatjuk, hogy Pest aránylag későn lett iskolavárossá s ezen belül egyetemvárossá. E város a nyomdászat és szakkönyvkiadás történetében is hasonló helyet foglal el, ami érthető, hiszen a könyves szakma mindig ott erősödött meg, ahol komoly permanens olvasó és vásárló közönségre számíthattak a nyomdák és üzletek tulajdonosai. E folyamatot már többen is vizsgálatták a humaniorák vonatkozásában, de a

¹ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda...* Bp. 1961. 72.

² Jelzete: B 1386, Lugossy gyűjteményéből került a könyvtárba a múlt század második felében, Petrik IV. 93.

³ CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története...* 356–360 (XXXVII—XXXIX. okmány); „a maga Sallariumát a N. Tanács hire engedelmével augealta” — „az egész Énekes könyvet ki nyomtatták, az Incattusok... a kárt restituálják, ezen kívül arbitrarie érdemek szerint büntetődgyenek”. — A fenti következtetéseket, ti. hogy debreceni a nyomtatott naptártöredék, és 1752-re szól, az OSZK RMNy csoportjának nyomdai nyilvántartásai mindenben megerősítették; levélbeli tájékoztatásokat ez alkalommal is köszönöm. A század közepétől volt használatos a nyomda 85 mm-es antiqua típusában a kevert, ö/ö és ü/ü ékezet.

reáliák, s azon belül a természettan területén még nem. Az alábbiakban e hiány részleges pótlására szeretnénk vállalkozni a fizikai tematikájú szakkönyvek pesti meghonosodása (kinyomtatásuk és terjesztésük) kezdeti éveinek felvázolásával. E rövid eszmefuttatás a pesti nyomdászat, kereskedelem és oktatásügy törtériájába kívánja beépíteni mondanivalóját.

A 18. század Pestjén szakkönyvek kiadására vagy a kereskedők, vagy a nyomdák tulajdonosai vállalkoztak. Néhány kiadvány megjelentetését az oktatási intézetek támogatták, de többségük kinyomtatása komoly vállalkozói szellemet igényelt. Egy-egy kötet finanszírozására — annak tudós szerzője — mecénást is talált nagyritkán, de az igazi mecénások mégis maguk a kereskedők voltak.

Az első jeles pesti könyvkereskedő, az 1748-ban itt letelepedő — s eredetileg könyvkötő — Mauss Gellért még főleg teológiai művek közreadásával próbálkozott, melyek egy részét még nem nyomtathatta Pesten, hiszen itt az első nyomda csak 1757-ben nyílt meg. Ez volt az Eitzenberger nyomda, mely a szakkönyv-kiadás komoly támogatója lett.

A piarista Desericzy József a Váci rendház főnökeként elsősorban történeti, másodsorban természettudományi dolgozatai nyomán ismert. Ezek közül néhányat egykoron sem Szinyei, sem Petrik nem talált meg, s csak az utóbbi években került elő az egyházi gyűjtemények újrafeldolgozása során. Számunkra az utóbbiak azért érdekesek, mert épp az Eitzenberger nyomda 1763-as termékei.¹

A nyomda első fizikai témájú kiadványa a Radics Antal írta kétkötetes fizikatankönyv (*Institutiones physicae in usum discipulorum conscriptae*), mely 1766-ban jelent meg a budai Landerer nyomdával közös kiadásban. Erről a könyvről Szinyei még igen bizonytalan adatokkal rendelkezett. A fő problémát az okozta, hogy Radics a nagyszombati egyetem professzora volt — hiszen az egyetem akkor még nem költözött át Budára — s könyve mégis Pest-Budán jelent meg, s nem a patinásabb nagyszombati nyomdában. Ennek az a magyarázata, hogy Radics — akárcsak a csillagász és nyelvész Sajnovics János — a budai jezsuita akadémián is tanított, s 1766-os köteteit budai tankönyv gyanánt adták közre.

E kötetek Makó Pál 1762—63-ban Bécsben kiadott fizikai kézikönyvének kommentárjaként is felfoghatók, hiszen Radics hivatkozik is rá. Makó volt talán a Boskovich közvetítette newtoni tanok legalaposabb értője, ez a mű tehát a newtonianizmus fontos állomása. Hadd idézzük kettejükkel kapcsolatban M. Zempléni Jolánt: „A különböző dátumokat egybevetve nem lehet egész bizonyossággal megállapítani, hogy Radics és Makó közül melyikük ismertette először Boskovich elméletét”.² Nos, azóta továbbléptek a kutatások s nyilván a budai Landerer nyomda fennmaradt irataiból derült fény arra, hogy Radics egy másik műve, melynek Petrik is csak a címét adja meg, 1760-as. Ez a mű az *Introductio in philosophiam naturalem, theoriae P. Rogerii Boskovich accommodata*... Mivel Boskovichról Makó először az 1761-es filozófiai munkájában ír, a prioritás Radicsé. Az azonban valószínű, hogy Makó — mint kiváló matematikus — mélységében jobban ismerte a dalmát tudós tanítását.

A pesti természettudományi szakkönyvek kis számát az is indokolja, hogy aránylag kevés iskola működött itt ebben az időszakban. Köztük a legrégebbi a piarista gimnázium volt, mely 1717-ben jött létre. A többiek későbbiek: az evangélikus 1823-ban, a kir. katolikus pedig csak 1858-ban nyílt meg. Az egyetem Pestre költözése előtt tehát a könyvnyomtató természettudós-filozófus szerzők elsősorban a piarista tanárok közül kerülhettek ki. Maga a pesti piarista kollégium csupán egy fejezete az oktatásügy honi történetének, de az eddigi tudománytörténeti feldolgozásokból épp az itt tanító tanárok munkásságának, az általuk írt szakkönyveknek a felsorolása hiányzott. Pedig értékes műveket köszönhetünk nekik, s mint a kollégium kissé elfogult historikusa vallja:

„itt hangzottak először Magyarországon Leibnitz, Wolff és Newton tanai, itt fejtegették először a modern eklekticizmust és a kísérleti fizika újabb vívmányait”. Eduard Corsininek köszönhető ez, aki „Newton páratlan matematikai és fizikai tanait alapul vevén, Wolff Keresztély felvilágosult szellemének segítségével a metafizikai szellemű Leibnitz »theodicaea philosophia«-ját építik harmonikus egésszé”.³

¹ KOMJÁTHY Miklósné (szerk.): *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. V. kötet*. Bp. 1971. OSZK. 120. o.

² M. ZEMPLEN Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Bp. 1964. Akadémiai. 241. o.

³ TAKÁTS Sándor: *A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története*. Bp. 1895. Hornyánszky. 178., 180. o.

Az első piarista, aki e tanokat a filozófiai kurzuson itthon is hirdette, Desericzky tanítványa, Cörver Elek (1714—1747) volt, s előadásait az 1743/44-es tanévben kezdte meg, s 1746 tavaszáig tanított itt. Ő azon kevesek egyike volt, aki Rómában sajátította el a természettudományok alapjait (1738-tól), s elsők között hangsúlyozta a Galilei-képviselte fizika értékeit; s jut el rajta keresztül a leibnizi tanokig. Cörver e kötetét még a 40-es években írta (*Compendium elementorum geometricae...*), de több filozófiai munkája is előbukkant az utóbbi években. (Öccsének, Cörver Nepomuki Jánosnak köszönhetjük, hogy a pesti piarista iskola létrehozhatta a felsőfokúnak minősíthető filozófiai osztályokat. Ő 1761-től a pesti piarista ház főnöke volt.) Utóda az 1749-ig itt működő Bajtay Antal, II. József nevelője, a későbbi erdélyi püspök lett. A fizika szakirodalmában még az elsősorban a bibliográfiájáról ismert Horányi Elek munkásságára kell emlékeztetnünk; ő Rómában tett közzé egy newtoniánus filozófiai disszertációt 1756-ban.

A kollégium filozófiai kurzusa az 1760-as évek elejétől 1784-ig „élt”, amikor is II. József azt eltörölte, ekkor viszont az egyetem átkerült Budáról Pestre. Néhány tanár a főiskolai szintű intézményből átment a Királyi Tudományegyetemre, amelynek oktatását több tankönyvvel is segítette. De már az 1784-et megelőző majd negyven év alatt is születtek értékes művek itt. M. Zemplén Jolán általánosan — tehát nem Pest vonatkozásában — arra mutatott rá, hogy „a piaristák milyen fontos szerepet játszottak a magyar nyelvű oktatás terén és, hogy eklektikus, bár idealista színezetű filozófiájuk relatíve mennyivel szabadelvűbb volt a jezsuiták merev — rossz értelemben vett — internacionális dogmatizmusánál”.⁴

A professzorasszony jól látta a piaristák szerepét a modern tudomány magyarországi meghonosításában, figyelmét mégis elkerülte a pesti piarista kollégium. Ezt is igazolja, hogy e tanoda egyik jeles tagjánál pontatlanul fogalmaz, amikor így ír: Benyák Bernát „már 1777-ben tanított a piaristák budai iskolájában magyarul”.⁵ Szinyei fogalmazása pontosabb: „szerzetének pesti lyceumába tanárrá neveztetett ki, ... tantételeit is két ízben magyarul hirdette és a gyülekezet előtt magyarul védelmezte 1777-ben”.

Mivel Szinyei műve 1891-es, a jeles bibliográfus még nem ismerhette Takács Sándor ugyanazon évben, Benyák Bernátról írt művét és 1895-ös kollégium-történetét sem, a későbbi historikusok viszont már igen. Talán nem is annyira Benyák 1777-es kötete érdekes számunkra — mely az egyik első magyar nyelvű fizikakönyvnek is mondható — hiszen Molnár János, ennél talán gyengébb fizikájával egyidőben jelent meg —, hanem hogy a piarista Keszthelyi László (1732—1813) tanítványaként a newtoni tanok hirdetője volt. Keszthelyi tanár úr Nagykárolyban adta elő a fizikát, s bár tankönyvet, szakkönyvet nem írt, a modern szemléletet képviselő tanítványai — köztük Benyák — okán, az egyik első magyar newtoniánusnak nevezhetjük őt.⁶

Ha a monográfiákat és a könyvkereskedők és nyomdák kiadványjegyzékeit áttanulmányozzuk, a pesti természettudós piarista tanárok között olyan nevekkal találkozunk, mint az 1772 és 1774 között itt tanító Poor Kajetánnal, az 1773-tól előadó Schaffrath Lipót-tal, az 1781 és 1784 között fizikát tanító Szablik Istvánnal és másokkal.

Szablik 1791-ben a Tudományegyetem fizikai katedráját is megpályázta — akárcsak Martinovics Ignác, Tomcsányi Ádám és mások —, de a professzori kinevezést Domin József nyerte el. Szablik elsősorban azzal írta be nevét a honi tudományok történetébe, hogy 1784. aug. 15-én Pesten egy, a Montgolfier fivérekéhez hasonló léggömbkísérletet hajtott végre. Ezt a következő évben Szegeden is megismételte. (Az eseményekről a korabeli *Magyar Hírmondó* is beszámolt.) Ilyen jellegű kísérletet akkor többen is végrehajtottak, mint pl. Martinovics Ignác vagy Gyarmathi Sámuel — utóbbi azért inkább nyelvhasznító munkásságáról ismert. A léggömbbel kapcsolatos aerodinamikai elméletek legjobb szakértője azonban nem ő volt, hanem a tudományegyetemi professzor, Horváth K. János, aki erről 1780-ban önálló értekezést is közzétett.

⁴ Vö. M. ZEMPLEN Jolán id. műve 446. o.

⁵ Uo. 49. o.

⁶ SZINYEI József: *Magyar írók* etc. 2. köt.

A másik két piarista fizikatanárnak könyve is megjelent Pesten. 1778-ban Schaffrathé,⁷ 1781-ben Pooré.⁸ Mindkettő a Royer nyomdában készült. Az előbbi mű egy korai elektromosság-tani értekezés, s a budai karmelita kolostort ért villámcsapást igyekezett megmagyarázni B. Franklin elvei alapján, a másik egy természetfilozófiai eszmefuttatás. (Érdekes, hogy az ő munkásságára sem M. Zemplén Jolán, sem Kosáry Domokos nem figyelt fel, kötetekben nem is említik Poor nevét!) Mindkét munka a wolffiánus szellem szülötte, sőt Poor 1783-ban újabb kötetekkel állt elő.

E tények a felvilágosodás eddig kellően nem kutatott irányát, a leibnizi—wolffi vonalat igazolják, melynek eredményeként a piaristák tananyagába is eljutottak a newtoni és általában az infinitezimális analízis elvei. A nagy szorgalmú művelődéstörténész, Takáts Sándor azon megállapítását, mely szerint a piaristák iskolájában hangzottak először Magyarországon Newton, Leibniz és Wolff tantételei, meg kell kérdőjeleznünk, hiszen az 1740-es években már e szellemben tanított Debrecenben a református Maróthi György, majd Hatvani István.

Wolff filozófiai tanait — mint láttuk — az evangélikusok, köztük Bél Mátyás is jól ismerte, sőt Nagyszombatban is aránylag korán megíródtak az első modern, jezsuita tankönyvek, akárcsak Hell Miksa és Makó Pál kötetei. Annyi azonban bizonyos, hogy mindnyájan máshonnan indultak, s más úton jutottak — végül is azonos — következtetésekhez. A felvilágosodás kora nyomdászata és könyvkereskedelme pedig lehetővé tette, hogy e tanok ne csak egy beavatott kör előtt legyenek ismeretesek, hanem az iskolavárosoktól távolabb élők is hozzájuthassanak. A kereskedőknek az ilyen jellegű művek kiadása aligha hozott hasznot, az azokat felhasználó tanároknak, teológusoknak és orvosoknak azonban mindenképpen.

Pesten tehát az Eitzenberger és a Royer nyomda kezdte ezek közreadását. Az előbbi 1785-ig, az utóbbi csak 1783-ig volt nyomdatulajdonos, tehát körülbelül az egyetem ideköltözéséig. A korábbi évtizedben a harmadik könyv-közreadó a Weingand és Köpff cég volt. Ők jelentették meg 1782-ben Plenck József Jakab sebészeti kötetét, a budai Tudományegyetemen bonctant előadó Rác Sámuel fordításában *A borbélyáságnak eleji* címmel. Rác szorgalmas szakíró volt. 1780-ban pl. lefordította S. Haeckelnek a salétromfőzésről írt munkáját, melyet először Budán adott ki, majd kétszer Pesten. A harmadik kiadás Lettner József nyomdász irányításával készült 1786-ban. 1784-ben Trattnernél jelent meg *A skarlátos hidegnek leírása* c. kötete, melyet még nagyszámú, többnyire magyar nyelvű kötete követett. Weingandék adták közre 1784-ben a Winterl professzor megalakította tudóstársaság egyetlen kiadványát is. Pesten akkor kevés tudós élt, legfeljebb az egyetem tanárai, külön kör alakítására már csak ezért sem volt igény. Nyilván ennek tudható be, hogy munkálataik másodikját nem adták nyomdába.

1783-ban Sipos Pál matematikusnak Teleki László gróf esküvőjére írt versei jelentek meg. Ez ugyan Pesten készült, Trattner kiadásában, de a munka természettudományos szakkönyvnek aligha nevezhető. Érdekesége mindössze az, hogy a pesti Trattner nyomda első magyar nyelvű kiadványa volt.

Mint ismeretes, a 18. századi modern természetfilozófiai irányzatok fontos láncszeme F. Bacon tanítása. Erre a pesti könyvesek is felfigyeltek, s nyilván a piaristák kérésére adták ki J. H. Pflugsten német fordításában és függelékével F. Bacon főbb műveit egy kötetbe kötve 1783-ban. A mű Weingand és Köpff forgalmazásában jelent meg, terjedelme több, mint 800 oldal volt. E kiadás a filozófiatörténesek többségének figyelmét elkerülte, pedig úgy tűnik, hogy az 1625-ben elhunyt F. Bacon tanai elsősorban a következő, tehát a 18. században hatottak. Összegyűjtött művei Lipcsében jelentek meg 1694-ben. Hosszú időn át e kiadást használták a filozófiatörténesek, s még 1861-ben is, amikor pl. Erdélyi János e filozófusról tette közzé nagy tanulmányát a *Budapesti Szemlében*. Bacon 18. századi magyar követőivel azonban ő sem foglalkozik, s a Pesten forgalmazott kiadást sem ismerte.

Talán nem állunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a 18. század második felének honi filozófiatörténete még csak igen vázlatosan dolgoztatott fel. Számos tanári disszertáció vár még elemzésre és elsősorban könyvészeti feldolgozásra. Pedig látható, hogy a pesti kereskedőknél jó néhány ilyen mű

⁷ *De electricitate coelesti* . . . Pest, 1778. 38. o.

⁸ *Theoria sensuum cum propiis* . . . Pest, 1781. 376. o.

került forgalomba, a korai évtizedekben elsősorban a Weingand és Köpff alapította cégnél — és utódaiknál —, majd Trattnernél és Pauer Jánosnál.

1789-től a könyvkiadásba és kereskedelemben Lindauer János és Diepold Floridus is bekapcsolódott, s ettől kezdve lassan szaporodott a boltok száma, de minőségi változást csak a következő század hozott, részben Eggenbergerék, részben Wigand Ottó és sógora, Heckenast Gusztáv, továbbá az utóbbi társtulajdonosa, Landerer Lajos jóvoltából. Bekapcsolódott a kereskedelemben a Kilián család is, és még néhány, kisebb forgalmat lebonyolító szakember.⁹ Az első, Pesten nyomtatott főiskolai szintű természettani munkákról már szoltunk, hadd térjünk rá az egyetemi tankönyvekre, hiszen ezeknek a szakkönyveknek a száma az egyetem 1784-ben történt Pestre helyezése után megszorodott.

A fizika első pesti professzora Horváth K. János volt, őt Domin József követte, mindketten — továbbá a tanszék beosztottjai — szorgalmas szakírók voltak. Horváth K. János (1732—1799) nem kevesebb, mint 19 nagy művet írt, közülük néhány többkötetes, s azok néha öt-hat kiadást is megértek. Az első, Pesten kiadott fizikakönyve, a *Mechanische Abhandlung von der Statik* 1785-ös és Trattnernél jelent meg.

1797-ben viszont a budai egyetemi nyomdánál adta ki a híres kanti műről *A tiszta ész kritikájáról* írt bírálatát, mely munkája megint csak elfeledett. Pedig nem volt veszélytelen e korban Kantról írni. Tanait a pesti egyetemen 1784-től Kreil Antal professzor, a Bécsben tanító Makó Pál barátja képviselte. Debrecenben Sárvári Pál volt kantianus, Pápan az e tanokat meglehetősen felületesen „elővezető” Mándi Márton István ismertette a filozófiai tanításokat, míg Marosvásárhelyen Köteles Sámuel lett kantianussá. Mint látható, e tanok igazi térhódítása a protestáns főiskolákon figyelhető meg, melynek az az oka — mint arra a filozófiatörténész Horkay László figyelmeztetett bennünket 1974-ben közzétett tanulmányában —, hogy a Helytartótanács 1795-ben megiltotta Kant tanainak a katolikus iskolákban való ismertetését. Ezt Kosáry Domokos még azzal is kiegészítette, hogy ebben valószínűleg a Kreil-utód, Szerdahelyi György Alajosnak lehetett nagy szerepe — ő 1774-től 1784-ig volt professzor, később pedig a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja. (Hogy a természettudományok a reformkori tantervekben igen kis óraszámot kaptak, tehát hogy visszalépés történt a felvilágosult oktatásügy 1777-es rendelkezéséhez képest az 1806-os új utasításban, részben az is neki tulajdonítható. A természettan honi szakirodalmá ezért lett oly szegényes az 1806 és 1850 közötti időszakban.)

Kantra visszatérve, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Horváth K. János 1797-es, 188 oldalas Kant-kritikáját még a téma legalaposabb ismerői — köztük Mitrovics Gyula — sem dolgozták fel, mert nem gondoltak arra, hogy a tiltás csak e tanok tanítására vonatkozik, de szakkönyvekben történő tárgyalására nem. A másik gond pedig az, hogy mivel híján vagyunk a szakbibliográfiáknak, egy-egy témakör valamennyi forrását fellelni évtizedeket venne igénybe, filozófiai szakirodalmunkat pedig csak 1901-től foglalták bibliográfiába, de annak egy része is még mindig kéziratban fekszik. Hogy mennyire nagyhatású szerző volt Horváth, azt az eddig ugyancsak nem kellően értékelt tény is igazolja, hogy fizikatankönyvét 1839-ben Buenos Airesben is kiadták — erről eddig életrajzírói nem szoltak —, mely mű az ottani állami nyomda első kiadványa volt. A kötetet nyilván valamelyik tanítványa nyomatta ki.

Domin József (1754—1819) nevét a katedráért folyó pályázattal kapcsolatosan már említettük. Ő megint csak egy nemzetközi híru szaktekintély volt, tagja a nápolyi és firenzei tudóstarsaságnak, 1800-tól pedig zágrábi kanonok. Az azt megelőző évtizedben volt a Tudományegyetem professzora. Elektromosságtani szakkönyveivel vált igazán ismertté, melyek közül három Pesten jelent meg 1793 és 1799 közt. 1798-tól az egyetem rektori székét is betöltötte. Az orvoslással is összefüggő kísérleti fizikai szakkönyvei e kor legalaposabb kézikönyvei voltak, s ezek nyomán néhány kutató őt tartja az elektromos terápia első nemzetközi szaktekintélyének. Köteteit Makó Páléival azonos mélységűnek mondhatjuk. (Makó egyik munkája egyébként annyira megnyerte a fiatal Révai Miklós tetszését, hogy 1781-ben magyarra is lefordította *A mennykönek mivoltáról s eltávoztatásáról való böltselkedés* címmel. E kötet még nem Pesten, hanem Pozsonyban és Kassán jelent meg, a később a jakobinus mozgalom nyomán éltelt Landerer Mihály nyomdájában.)

⁹ Lásd ezekről részletesebben: GAZDA István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában a pesti könyvnyomtatás első száz évében*. (Bp. 1988. Akadémiai) c. műben.

Ne feledjük azonban, hogy a Tudományegyetem professzorai által publikált művek egy része a mérnöki oktatást segítette, hiszen a Bölcsészeti Karon létrejött az Institutum Geometricum, amely a gyakorlati fizika alapműveire „vágott”. Így Horváth K. János olyan statikai műveket is közzétett, amelyek elsősorban a mérnökképzést szolgálták, s megint csak munkát adtak a pesti nyomdáknak és kereskedőknek. A vásárlói réteg tehát szélesedett: a teológus, orvos és tanár mellett jó könyvekre vágott az agrárszakember és az általános mérnök is.

Pasquich János, a csillagászat későbbi szaktekintélye, akinek működését még Gauss is elismerte, 1785—86-ban, fiatal tanárként fordította németre Horváth három, a mérnökök számára írt latin munkáját, mely egy kötetben jelent meg Trattnerék jóvoltából. (Érdekes módon Petrik könyvszézete nem említi, hogy itt egy fordításról van szó, pedig a fordító — ha szabad ilyen összehasonlítást tenni —, talán még kiválóbb szakember volt, mint maga a szerző.) Pasquich természetesen még mint Horváth professzor adjunktusa fordította németre e köteteket, de később (1788) ő maga is tanszékvezető lett, mégpedig először a matematika, majd a csillagászat tanszékére nyert kinevezést.

E tanszék asszisztense lett később Nemetz József János, aki műszaki szakember volt, jó technikai érzékkel rendelkező, az elméleti alapokhoz kevésbé értő, közepes tehetségű feltaláló. Nem jutott olyan eredményekre, mint kortársa, Kempelen. Alkotásai leírását azonban 1784-ben Pesten Trattnernél mégis kinyomatatta, mely bizony nem nyerte el későbbi főnöke, Horváth professzor tetszését, aki külön, nyomtatott bírálatot tett közé a műről. E kis kötet érdekessége, hogy felkeltette a kereskedő Eggenberger József érdeklődését, aki 1822-ben, tehát 38 évvel megjelenése után újra közreadta.

GAZDA ISTVÁN

Vuk és az egyetemi nyomda. Ahogyan az írást nagy jelentőségűnek tartjuk az emberiség fejlődésében, ugyanolyan nagy lépésnek kell tekintenünk a nyomda feltalálását és működését, s azt a jelentőségét, hogy az emberi gondolatot nemcsak rögzíti, hanem meg is sokszorozza. Minden nép művelődéstörténetében külön fejezetet képez a nyomdák története és szerepe az irodalom, a tudomány és a haladó eszmék terjesztésében — vagy a haladó eszmék térhódítása ellen, s eszköz a régi eszmék megőrzésére. Amilyen hatékony fegyver a toll, épp olyan szükséges, hogy egy nép nyomdával is rendelkezzen.

A 18. században Szerbiában nem működtek nyomdák. (A rézlemezekről készült kiadványokat nem tekintjük klasszikus értelemben nyomdatermékeknek.) A szerb könyveket külföldön készítették: a romániai Rimnik-ben és Balázsfalván (Blaj), vagy Oroszországban Pétervárott, illetve szórványosan Ausztriában és Magyarországon. Mivel a könyvek iránti igény rohamosan nőtt, több fiatal aki a külföldi egyetemen végezte tanulmányait, mind jobban érezte a szerb könyvek hiányát — az egyházi könyvek mellett a világi tárgyúakét is —, nyilvánvalóvá vált az osztrák hatóságok számára is, hogy engedni kell a követelményeknek és engedélyt adni valamelyik nyomdának szerb nyelvű könyvek készítésére. Így kapott privilégiumot Josef Kurzböck 1770-ben, hogy a szerbek és más keleti népek számára nyomdát nyisson, s számukra kizárólag ő nyomtasson könyveket. Kurzböck nyomdáját 1792-ben Stefan Novaković vette meg, majd — nyilván anyagiak miatt — ő is tovább adta cirillbetűs készletét, négy sajtóját és a cirillbetűs könyvek nyomtatására nyert privilégiumát, amelyek már 1795-ben a budai Egyetemi Nyomdába kerültek. Az Egyetemi Nyomda kizárólagos privilégiumot élvezett az illir (szerb) könyvek nyomtatására egészen 1830-ig. Ez a privilégium az Egyetemi Nyomda történetében két okból is jelentős volt: egyrészt jó üzletnek bizonyult, másrészt ezáltal kapott jelentős szerepet a „délelet-európai irodalmak fejlődésében” (Käfer I.: *Az Egyetemi Nyomda négy száz évé*. Bp. 1977).

A magyarországi könyvtörténések nem foglalkoztak részletesen az Egyetemi Nyomda szerb nyelvű kiadványaival, létrejöttüknek körülményeivel. A szerb művelődéstörténeti kutatókat jobban foglalkoztatta a pesti egyetem nyomdájának szerepe a szerb nyelvű kiadványok létrehozásában. Az Egyetemi Nyomda kiadványainak bibliográfiája — amely a könyvtörténeti kutatók feltételezése alapján — korántsem teljes — csak kiindulópontul szolgálhat az itt nyomtatott szerb könyvek megismerésére az